

ЛЕКЦІЯ 1.

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВА ІСНУВАННЯ СУЧАСНОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

План

1. Історія розвитку та становлення концепції прав людини.
2. Права людини: сутність, основні поняття, класифікація.
3. Підстави розрізнення категорій «права людини» і «права громадянина». Співвідношення понять «права» і «свободи» людини і громадянина.
4. Конституційно-правові засади забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності.

Мета: набути цілісного уявлення про історичний розвиток та становлення концепції прав людини; засвоїти сутність та зміст прав людини; з'ясувати підстави розрізнення категорій «права людини» і «права громадянина» та їх співвідношення; засвоїти конституційно-правові засади забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності; ознайомитись з сучасними міжнародно-правовими стандартами прав людини у правоохоронній діяльності та сучасним станом їх реалізації у діяльності правоохоронних органів України.

Перелік ключових термінів і понять з теми: концепція прав людини, типологія прав людини; покоління прав людини; класифікація прав людини; права і свободи людини і громадянина; система конституційних прав і свобод, особисті права людини; негативні і позитивні права; міжнародно-правові стандарти прав людини у правоохоронній діяльності, легальні обмеження прав і свобод людини.

1. Історія розвитку та становлення концепції прав людини.

Природа основних прав і свобод людини визначається тим, що в якій би країні особа не проживала, вона перебуває під захистом світового співтовариства, а також держави, громадянином якої вона є. Стан свободи не дарується публічною владою, а належить людині від народження. Він реалізується через суб'єктивні права, які мають природно-правовий характер, а тому є невід'ємними. На шляху свободи стоїть держава, яка створюється людьми для підтримки можливості реалізації самої свободи. Держава через закони, і насамперед конституцію, закріплює права і свободи людини, які є мірою можливої поведінки для особи.

Відправною точкою вивчення прав людини є поняття людської гідності (англ. human dignity) як основоположної категорії концепції прав людини, що визначає їх природність, рівність і універсальність для кожної людини,

незалежно від її віку, соціального й економічного статусу, расової, національної та етнічної приналежності, статі, віросповідання, сексуальності та інших ознак меншин.

Історія ідеї прав людини бере свої витоки в давнині. Вже в Біблії містяться положення про цінність і недоторканність людського життя, рівності людей. В античних державах і країнах Давнього Сходу обґрунтовувалася рівність людей однаковими природними умовами їхнього походження з Космосу, «неба». І хоча за часів рабовласництва і феодалізму панувала ідея про права «вільних» людей (Аристотель, Платон та ін.), її розвиток сприяв накопиченню інтелектуального матеріалу для подальшого розвитку у цьому напрямку - визнання рівності усіх людей перед законом.

Активність у розвитку ідеї про права людини припадає на епоху Відродження і Просвіти. У XVII-XVIII ст. ця ідея продовжує свій розвиток у теорії природного (природженого) права, яка дозволила оцінювати з позицій справедливості діюче в державі позитивне право, проводити його перетворення в напрямку гуманізму і свободи. Г. Гроцій, Дж. Локк, Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Т. Джефферсон, І. Кант, Дж.-Ст. Мілль, І. Бентам закладають основи сучасного розуміння прав людини, серед яких першочерговими та священними вважають право на життя, свободу, власність.

Ідея прав людини знаходить втілення в нормативних актах держав Європи і світу. Американська Декларація незалежності 1776 р. закріпила фундаментальний принцип, на якому заснована демократична форма правління: *«Ми вважаємо самоочевидною істиною, що всі люди створені рівними, що вони наділені Творцем певними невід'ємними правами, серед яких право на життя, свободу та прагнення до щастя».*

Французька Декларація прав людини і громадянина 26 серпня 1798 р. серед «природних, невідчужуваних і священних прав людини» закріпила:

- особисту свободу, власність, безпеку й опір гнобленню;
- необмеженість сфери вияву свободи людини й обмеженість сфери дії державної влади;
- притягнення до кримінальної відповідальності лише на підставі закону;
- презумпцію невинуватості;
- свободу поглядів, думки, слова та преси, яка захищається «погрозою відповідальності за зловживання цією свободою».

Отже, наведене ілюструє, що права людини, як зазначає Ю. Шемшученко є історично мінливою категорією, яка еволюціонує разом із суспільством та державою. Багатогранність людини породжує невичерпність її прав. Разом з людиною, її рівнем розвитку та значенням у соціумі постійно змінюються і її права, їх пріоритети.

Традиційно для класифікації прав людини використовують теорію поділу прав людини, яку розробив французький правознавець Карел Васак. Основою цієї концепції є генераційний підхід, а саме, поділ прав на три покоління. Відповідно до теорії походження прав людини їх поділяють на три групи, чи так звані покоління. Так, перше покоління становлять громадянські та політичні права, друге покоління – соціально-економічні та культурні права, третє – колективні права, або права «солідарності».

Перше покоління громадянських і політичних прав бере початок від XVII-XVIII ст., а саме у період після англійської, американської та французької революцій та є основою індивідуальної свободи. Перші акти англійського конституціоналізму, що закріплюють права людини – Петиція про права (1628 р.) поклала на англійського короля певні обов'язки, що мали б захищати підданих від сваволі королівської адміністрації, Habeas Corpus Act (Закон про недоторканність особи) (1679 р.), що вперше увів поняття «належної» процедури, передбачив гарантії недоторканності особи, принцип презумпції невинуватості і Білль про права (1689 р.), який встановив свободу слова у парламенті, свободу виборів та право звернення підданих із петицією до короля. До першого покоління прав людини належать також американські декларації, а саме: Декларація прав Вірджинії (1776 р.), що проголосила рівність людей у користуванні природними правами; Декларація незалежності США (1776 р.), Конституція США (1787 р.), Білль про права (1791 р.), а також французька Декларація прав людини і громадянина (1789 р.) тощо. Отже, відлік першого покоління прав людини можна вести з періоду встановлення юридичної рівності, коли зруйнувалися станові рамки середньовічного суспільства. На цей період припадають розвиток буржуазних відношень і утвердження буржуазного суспільства з його законодавчими актами.

Також слід акцентувати увагу на поширений погляд щодо громадянських й політичних прав як, в основному, на негативні права («свобода від...»), а не позитивні («право на...»). На сучасному етапі вони гарантуються статтями 2-21 Загальної декларації прав людини, а об'єднує їх ідея свободи індивіда, одного чи вкупі з іншими, від зловживань державної влади. Це такі права, як, приміром, право на життя; свободу та особисту недоторканність; свободу від рабства, катувань або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність людини, поводження та покарання тощо. Як зазначає Е. Рубін, у даному випадку йдеться про вимоги свободи слова, релігії тощо, висунуті щодо держави.

Друге покоління прав - економічні, соціальні та культурні, ідея яких з'являється на початку XIX ст., формується після соціалістичних революцій. Їх відносять, до позитивних прав, оскільки вони вимагають для своєї реалізації участі держави.

Друге покоління прав людини – поглиблення особистих (громадянських) і розвиток соціально-економічних і культурних прав (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу тощо) – сформувалося в процесі

боротьби народів за поліпшення свого економічного становища та підвищення культурного статусу. Ці вимоги виникли після Першої світової війни, а вплинули на демократизацію і соціалізацію конституційного права країн світу та міжнародне право після Другої світової війни, коли завдяки бурхливому розвитку виробництва сформувалися реальні передумови для задоволення соціальних потреб громадян. Друге покоління прав людини називають ще системою позитивних прав. Вони не можуть реалізуватися без організаційної, координуючої та інших форм діяльності держави, спрямованих на їх забезпечення. Каталог природних і громадянських прав і свобод людини поповнився соціально-економічними і соціально-культурними правами і свободами в низці конституцій XX ст. (Мексиканські Сполучені штати, 5 лютого 1917 р.; Італійська Республіка, 2 грудня 1947 р. та ін.), у внесених доповненнях і поправках у старих конституціях. Соціальні, економічні та культурні права нормативно виражені у Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. 22-27) і особливо Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.

Третє покоління прав розглядається як продукт розвитку національної держави кінця XIX ст. Згадування цих прав знаходимо в статті 28 Загальної декларації прав людини: *«Кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені»*. Третє покоління прав людини можна назвати солідарними (колективними), тобто правами всього людства – правами людини і правами народів. Це право на мир, безпеку, незалежність (самовизначеність народів), на здорове навколишнє середовище, на соціальний і економічний розвиток і людини, і людства загалом. Йдеться про ті права особи, які не пов'язані з її особистим статусом, а диктуються належністю до якоїсь спільності (асоціації), тобто є солідарними (колективними), у яких правам особи відведене головне місце (право на солідарність, право на міжнародне спілкування тощо). Останні призвели до інтернаціоналізації юридичних формулювань прав людини, створення міжнародних (або континентальних) пактів про права людини, законодавчого співробітництва країн у питаннях про права людини, надбання наднаціонального характеру законодавствами (особливо конституційними) тих держав, що підписали міжнародні пакти про права людини.

Розвиток філософії, медицини, технічний прогрес трансформує суспільні відносини. Внаслідок цілого ряду наукових відкриттів, що відбулися в середині XX ст. і продовжують тривати до сьогодні, перед суспільством постало багато можливостей, яких до цього часу не існувало, зокрема, право на інформаційний простір світу, на надання різних послуг - глобальна мережа Інтернет; права людини, пов'язані з науковими відкриттями в галузі мікробіології, медицини, генетики (клонування, трансплантація органів, використання «віртуальної реальності», штучне запліднення, зміна статі, «генна інженерія» тощо). Право як система правових норм повинне давати адекватну відповідь на ці зміни у вигляді

відповідного нормативного регулювання. Внаслідок всіх цих можливостей у людини виникають нові права, яких до цього часу не існувало. Такі права називають **четвертим поколінням прав людини**.

Слід зазначити, що четверте покоління прав людини є предметом сучасних наукових досліджень вчених-юристів. Так, наприклад, у 1996 р. А. Семітко запропонував виділити права четвертого покоління, до яких віднести біологічні (соматичні - тілесні) права людини, пов'язані зі здійсненням абортів, евтаназії; екологічними та інформаційними правами. На думку О. Аврамової та О. Жидкової, четверте покоління прав людини повинне формуватися на засадах: визнання високого статусу особи; прагнення єдності норм права, моралі, релігії при визначенні поведінки як правової; визнання права на індивідуальність особи, що передбачає повагу до особливих потреб людини, які надають їй можливість бути не схожою на інших; установлення суверенності людини щодо держави. Серед дослідників немає єдності щодо прав, що належать до четвертого покоління. Так, М. Авдєєнкова обґрунтовує таку категорію як «право на фізичну свободу», Г. Романовський перелік прав четвертого покоління обмежує правом на самогубство та на евтаназію, причому евтаназію та самогубство розглядає як елементи права на смерть. На думку Ф. Рудинського, права четвертого покоління повинні захищати людину від загроз, пов'язаних з експериментами в сфері генетичної спадковості особи, тобто це такі права людини, які пов'язані з клонуванням та іншими відкриттями в області біології. Ю. Дмитрієв до четвертого покоління прав відносить лише інформаційні права та технології. А. Венгеров вважає четверте покоління правами людства: право на мир, на ядерну безпеку, космос, екологічні, інформаційні права тощо.

Отже, підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що до прав четвертого покоління належать усі права, що виникли внаслідок наукового прогресу, розвитку моралі, а саме всі так звані «соматичні права», зокрема право на евтаназію, клонування, на зміну статті, трансплантацію органів штучне запліднення, а також інформаційні права. Зважаючи на їх специфіку окреслено і межі реалізації цих прав. Зокрема Рада Європи, ЄС, деякі інші міжнародні організації чітко визначилися з цих питань. Наприклад, Хартія Європейського Союзу про основні права в п. 1 ст. 3 встановлює, що кожна людина має право на власну фізичну і душевну цілісність, а п. 2 конкретизує: *«При застосуванні досягнень медицини і біології необхідно особливо дотримуватися таких вимог: добровільна і належним чином оформлена згода зацікавленої особи відповідно до правил, встановлених законом; заборона застосування євгеніки, особливо її частині, що має на меті селекцію людей; заборона використання людського тіла і його частин як джерела прибутку; заборона відтворення людини за допомогою клонування»*.

До заборонених зараховують також право на евтаназію – задоволення потреб хворого із прискорення смерті діями або бездіяльністю. Проблема полягає в тому, що на міжнародному рівні щодо цього права людини відсутнє нормативне

визначення. Наявні лише окремі міжнародні документи, наприклад, Конвенція Ради Європи 1997 р. про захист прав і достоїнства людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини. Водночас в Бельгії, Люксембурзі та Нідерландах проводять евтаназію смертельно хворим пацієнтам. У Нідерландах було у 2002 р. прийнято Закон "Критерії застосування евтаназії та надання допомоги в разі добровільного позбавлення життя". Цими критеріями є такі: лікар повинен бути переконаним (тобто в разі юридичного переслідування зуміти довести), що його пацієнт прийняв рішення про свою евтаназію добровільно й обдуманно; лікар повинен бути переконаним, що це той випадок, коли хвороба пацієнта невиліковна, а фізичні страждання від неї стали нестерпними, і вже вичерпані всі засоби для позбавлення пацієнта від таких страждань; пацієнт повинен бути проінформованим про свій стан на цей момент і про прогнози щодо тривалості його життя; з таким висновком повинен погодитися ще один лікар, який працює незалежно від лікуючого лікаря і теж знає цього пацієнта; евтаназія може бути проведена тільки лікарем і лише медичними засобами.

2. Права людини: сутність, основні поняття, класифікація.

В українській юридичній науці *права* найчастіше визначаються як:

✓ певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку у конкретно-історичних умовах, які об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей;

✓ можливості вибору особою певної поведінки для забезпечення свого нормального існування і розвитку, закріплені в законах, інших правових актах держави і міжнародних документах, обумовлені рівнем економічного, соціального, духовного і культурного розвитку суспільства;

✓ основні правові можливості, необхідні для існування і розвитку особи, які належать їй від народження, визнаються універсальними, природними, невід'ємними та рівними для кожного та мають гарантуватись державою в обсязі міжнародних стандартів;

✓ юридично гарантована міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства спроможна забезпечити її існування і розвиток та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для усіх людей і обмежує сваволлю держави.

Права людини згідно із Human Rights Encyclopedia - це основні права і свободи, на які мають право усі люди незалежно від національності, статі, національного чи етнічного походження, раси, релігії, мови або іншого статусу.

Отже, права людини визначають через її можливості.

Ознаки прав людини:

1. *Фундаментальність* (забезпечують захист і задоволення фундаментальних інтересів і потреб. Інтерес або потреба є фундаментальними, якщо їхнє незадоволення призводить до смерті чи страждання).

2. *Природний, невід'ємний та невідчужуваний характер* (природній характер вказує на походження прав людини: вони пов'язані з самим фактом існування людини, належать людині від народження і не потребують «дозволу» з боку когось, зокрема держави. Вони не обмежені територією держави і національністю людини: належать їй тому, що вона є людиною. Невід'ємний характер – без прав людина перестає бути людиною в соціальному сенсі; держава не може відібрати права людини. У той же час права людини можуть бути обмеженими з легітимною метою.

3. *Є загальними та рівними для всіх без винятку: кожної людини, громадянина* (становлять складову частину особистості (правового статусу) кожного індивіда незалежно від його статі, віку, національності, релігії, стану здоров'я, походження, політичних переконань та інших факторів, які розглядаються як заборонені підстави дискримінації).

4. *Універсальний характер* (не обмежені юрисдикцією окремих держав, належать кожній людині незалежно від місця її перебування і мають пріоритет перед культурними особливостями та історичними традиціями окремих країн.)

5. *Мають пріоритет над позитивним правом* (є критерієм для визначення змісту позитивного права. Якщо певні норми позитивного права призводять до порушення прав людини вони втрачають характер права).

Питання прав і свобод людини на сьогодні є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики всіх держав світової спільноти. Стан справ у сфері забезпечення прав і свобод, їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави й суспільства в цілому. Кожна людина має громадянські (особисті) й політичні права, свободи, а також економічні, соціальні, екологічні та культурні права. Існує чіткий перелік основних прав людини. Його закріплено в Загальній декларації прав людини, прийнятій ООН 10 грудня 1948 р.

В науковій літературі існує понад 10 критеріїв *класифікації прав та свобод людини*. За джерелом походження прав людини їх розділяють на: *природні і позитивні*. Права людини поділяються на *позитивні та негативні*, що відображають позитивні та негативні аспекти свободи. Позитивні права людини фіксують обов'язки держави, осіб і організацій надати громадянину ті або інші блага, здійснювати певні дії (право на соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, гідний життєвий рівень). Здійснення позитивних прав не можливе без наявності у держави достатніх ресурсів, їх конкретне наповнення прямо залежить від багатства країни і демократичності її політичної системи. У негативному значенні свобода розуміється, як відсутність примушення, обмеження у ставленні до особи, в позитивному - свобода вибору, а головне, спроможність людини до досягнення своєї мети, прояву хисту до індивідуального розвитку. Згідно з такими відмінностями свободи негативні права визначають обов'язки держави та інших людей стримуватися від тих або інших дій у ставленні до особи.

Відносно їх функціонального призначення права поділяють на *матеріальні* та *процесуальні*. В залежності від значення для людини, на *основні* (fundamental) та *неосновні* (minor) права людини. Основні права людини утворюють фундамент, базу правового статусу особи (міжнародно-правового та внутрішньодержавного) і одночасно є підґрунтям для похідних від них, але не менш важливих, інших прав і свобод. Наприклад, зміст права на участь в управлінні державними справами розкривається в праві на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, праві на доступ до державної служби тощо.

Відповідно до еволюції розвитку прав людини традиційно виділяють три покоління: громадянські та політичні права; соціально-економічні та культурні права; колективні права або солідарні.

Офіційну чи міжнародно-правову класифікацію прав людини пов'язують із правами, закріпленими в Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародних пактах 1966-го, Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод, Європейській соціальній хартії 1961-го. З урахуванням міжнародно-правових стандартів права і свободи класифікуються на:

- ✓ особисті права і свободи;
- ✓ політичні права і свободи;
- ✓ економічні права;
- ✓ соціальні права;
- ✓ екологічні права;
- ✓ культурні права і свободи.

3. Підстави розрізнення категорій «права людини» і «права громадянина». Співвідношення понять «права» і «свободи» людини і громадянина.

Сучасна наука демонструє розмаїття підходів у систематизації прав і свобод людини. Не є тотожними поняття «права людини» і «права громадянина». Сутність такого розмежування безпосередньо впливає з розрізнення громадянського суспільства і держави, переборює однобічний розгляд людини у її взаємозв'язку тільки з державою, розширює сферу її самовизначення. Людина як така наділяється автономним полем діяльності, де рушійною силою виступають її індивідуальні інтереси. Реалізація таких інтересів здійснюється в громадському суспільстві, яке засновується на приватній власності, сім'ї, усіх формах особистого життя, і спирається на природні права людини, що належать їй від народження. Держава, утримуючись від втручання в ці стосунки, покликана захищати їх не тільки від свого, але і від будь-якого втручання. Таким чином, у громадянському суспільстві на основі прав людини створюються умови для самовизначення особистості, забезпечення її автономії і незалежності від будь-якого незаконного втручання. Права громадянина охоплюють сферу стосунків індивіда з державою,- у якому він розраховує не тільки на відмежування своїх

прав від незаконного втручання, але і на активне сприяння держави в їх реалізації. Статус громадянина впливає з його особливого правового зв'язку з державою - інституту громадянства (ст. 4 Конституції України). І. Демидов з цього приводу відзначає, що поняття «права людини» більш властиве міжнародному праву, а «вплітаючись у тканину внутрішньодержавного права (законодавства), категорія «права людини» трансформується в поняття «права і свободи людини і громадянина».

Сучасній Українській Конституції теж притаманне розмежування термінів «людина» і «громадянин». Більшість статей розділу II Конституції починаються словами: *«Кожен має право...»*. Такий підхід узгоджується із законодавчою практикою міжнародного співтовариства. За загально визнаними нормами міжнародного права невід'ємні права і свободи кожної людини, незалежно від наявності в неї громадянства, повинні поважатися будь-якою державою. Ця норма забезпечується ст. 26 Конституції, за якою іноземці та особи без громадянства мають такі самі права, свободи та обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами і міжнародними договорами України. Водночас Україна, як і будь-яка інша держава, захищаючи свій суверенітет і незалежність, і, ставлячи за мету забезпечення гідних умов життя, закріплює певні права і свободи та надає гарантії їх здійснення лише своїм громадянам. Так, участь в управлінні державними справами, свобода об'єднання в політичні партії та громадські організації, право на проведення зборів і мітингів, походів і демонстрацій належать виключно громадянам України. Також лише для громадян України держава створює умови для здійснення права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності; гарантує право на соціальний захист; право на безоплатну вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах тощо.

Для розрізнення термінів «права» і «свободи» слід звернутися до аналізу розділу II Конституції України. Варто відразу підкреслити, що за своєю юридичною природою і системою гарантій права і свободи ідентичні. Вони окреслюють забезпечувані державою соціальні можливості людини в різноманітних сферах. Розходження між термінами «права» і «свободи» у змістовному аспекті полягає в тому, що «свободи» припускають невтручання держави в їхнє здійснення, а «права», навпаки, прямо припускають таке втручання - сприяння щодо їхнього здійснення. Аналіз конституційного законодавства свідчить, що термін «свобода» покликаний підкреслити більш широкі можливості індивідуального вибору, не окреслюючи конкретного його результату: «кожен має право на свободу світогляду та віросповідання» (ст. 35); «кожному гарантується право на свободу думки і слова» (ст. 34); «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування...» (ст. 33). У той час як термін «право» визначає конкретні дії людини (наприклад, право брати участь у керуванні справами держави, право обирати і бути обраним).

Відмінності між правами людини та правами громадянина.

Права людини: позатериторіальні - існують незалежно від державного визнання, закріплення в законі та поза зв'язком їх носія з конкретною державою; належать людині по факту народження як природні, невідчужувані права (наприклад, «апатриди», біженці не мають статусу громадянства, але користуються правами людини); не існують поза межами права; не залежать від виконання будь-яких обов'язків. Зобов'язаною стороною виступає держава, її органи, посадові особи; первинно закріплені в міжнародних актах, і їх реалізація здійснюється в сфері будь-якого громадянського суспільства, де б не перебувала людина. Громадянин - людина, що законом визнається юридично приналежною певній державі.

Права громадянина: територіальні (національні) передбачають наявність громадянства, тобто правовий зв'язок людини і держави; закріплюються в законодавстві, нормативно-правових договорах, судових прецедентах і перебувають під захистом держави, громадянином якої є певна особа; залежать від виконання обов'язків, якими наділені громадяни держави; первинно закріплені в конституції певної держави, і їх реалізація охоплює сферу відносин індивіда з певною державою.

4. Конституційно-правові засади забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності.

Конституція України першорядне значення відводить особистим правам і свободам. Особисті права і свободи - це права у сфері особистого життя і особистої безпеки, вони торкаються індивідуального, приватного життя людини. Конституція закріплює наступні *особисті права і свободи людини*: право на життя (ст. 27); право на свободу і особисту недоторканність, (ст. 29); право на недоторканність житла (ст. 30); право на таємницю листування, телефонних переговорів, телеграфної і іншої кореспонденції (ст. 31); право на невтручання в особисте життя (ст. 32); право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно покидати територію України (ст. 33), право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або іншим чином - по своєму вибору (ст. 34); право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), право направляти індивідуальне або колективне письмове звернення, або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до посадових і службових осіб цих органів(ст. 40).

Політичні права і свободи - це такі права і свободи, які громадяни реалізують в політичній сфері суспільного життя: право на свободу об'єднання в політичні партії і громадські організації (ст. 36); право на участь в професійних спілках (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами, у

всеукраїнському і місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади і місцевого самоврядування (ст. 38), право збиратися без зброї і проводити збори, мітинги і демонстрації (ст. 39).

Економічні права - це такі права, які люди реалізують в економічній сфері суспільного життя: право володіти, користуватися і розпоряджатися приватною власністю, результатами своєї Інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41); право користування відповідно до закону об'єктами права державної і комунальної власності (ст. 41); право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом (ст. 42).

Соціальні права - це такі права, реалізація яких пов'язана із задоволенням найважливіших соціальних потреб людей: право на працю (ст. 43); право на страйк (ст. 44); право на відпочинок (ст. 45); право на житло (ст. 47); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48); право на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування (ст. 49). Крім того, для громадян України встановлене право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття за незалежними від них обставинами, а також в старості і в інших випадках, передбачених законом (ст. 46).

Екологічні права - це нова, раніше не закріплювана на конституційному рівні група прав людини, яка забезпечує потреби в безпечному навколишньому середовищі (ст. 50): право на безпечне для життя і здоров'я оточуюче середовище і на відшкодування заподіяного порушенням цього права шкоди; право вільного доступу до інформації про стан навколишнього середовища, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її розповсюдження.

Культурні права і свободи - це права і свободи людини у сфері культури: право на освіту (ст. 53); свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54); право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54).

Конституція формулює юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина: право на захист прав і свобод людини судом (ст. 55); право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55); право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 55); право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55); право будь-якими незабороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55); право на відшкодування за рахунок держави або органів місцевого самоврядування матеріального і морального збитку, заподіяного незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх

повноважень (ст. 56); право знати свої права і обов'язки (ст. 57); заборона зворотної дії законів і інших нормативно-правових актів, крім випадків, коли вони пом'якшують або відміняють відповідальність особи (ст. 58); право на правову допомогу (ст. 59); право не виконувати явно злочинні розпорядження або накази (ст. 60); ніхто не може двічі притягатись до юридичної відповідальності одного вигляду за одне і те ж правопорушення (ст. 61); особа вважається невинною в здійсненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, поки її вина не буде доведена в законному порядку і встановлена звинувачувальним вироком суду (ст. 62); ніхто не зобов'язаний доводити свою невинність в здійсненні злочину (ст. 62); звинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (ст. 62); право не давати свідчення або пояснення відносно себе, членів сім'ї або близьких родичів (ст. 63); підозрюваний, звинувачений або підсудний має право на захист (ст. 63).

Ґрунтуючись на положеннях Міжнародного білля про права людини (або Хартії прав людини), Конституція України визначила той універсальний набір основних прав та свобод, який є достатнім, щоб забезпечити нормальну життєдіяльність індивіда. Людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Природні права людини – це права які надаються людині з народження, необмежені нічим та ніким. Вони є першочерговими всі інші права є похідними від них. Дані права в жодному разі не залежать від держави, ступеня її демократичності.

Українське законодавство категорично забороняє катування. Стаття 28 Конституції України зазначає, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

На сучасному етапі розбудови України проблема забезпечення реалізації, охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів громадян є і продовжує бути надзвичайно актуальною з огляду на те, що Основним Законом гарантується державний захист прав та свобод людини і громадянина. Відтак, саме якісне і ефективне виконання правоохоронними органами своїх завдань в даній сфері набуває особливого значення та перебуває в полі зору як науковців, громадськості, так і самих правоохоронців. З цього приводу С. Лисенков зауважував, що правове регулювання відповідної діяльності має переслідувати такі цілі:

1) визначення кола суспільних відносин, які підлягають забезпеченню з боку відповідних органів;

2) чітке встановлення повноважень (прав і обов'язків) різноманітних служб в структурі правоохоронних органів і їх посадових осіб при здійсненні діяльності із забезпечення реалізації прав і свобод громадян;

3) закріплення видів і міри відповідальності працівників правоохоронних органів за невиконання або недобросовісне виконання тих чи інших повноважень із забезпечення прав і свобод громадян.

Всі інші завдання правоохоронних органів виступають другорядними, похідними від основного – забезпечення та захисту прав і свобод у комплексі з інтересами суспільства. Аналіз законодавства та практика роботи різноманітних правоохоронних органів дозволяють виявити основні напрямки їх діяльності щодо забезпечення реалізації, охорони та захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, зокрема:

а) захист людини, її життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів незалежно від віку, статі, національності, расової належності, мови та ін.;

б) недопущення у своїй діяльності незаконних обмежень і порушень прав, свобод та законних інтересів громадян;

в) безпосередня охорона задекларованих в Основному Законі прав, свобод і законних інтересів громадян;

г) забезпечення необхідних умов реалізації громадянами певних прав, свобод та законних інтересів.

Отже, основними напрямками діяльності правоохоронних органів із забезпечення реалізації, охорони та захисту основних прав, свобод і законних інтересів громадян є:

– захист та непорушність права на життя, здоров'я, інших їх особистих прав, свобод та законних інтересів;

– безпосередня охорона прав, свобод і законних інтересів громадян від неправомірних посягань;

– забезпечення необхідних умов реалізації громадянами наданих законодавством прав, свобод та законних інтересів, що полягає, перш за все у проведенні виховної та роз'яснювальної роботи, надання нової інформації щодо можливостей використання своїх прав;

– проведення необхідних заходів із виявлення та усунення можливих передумов порушення прав і свобод.

Використана література:

1. Дотримання прав людини в правоохоронній діяльності: навч. посібник / І.П. Андрусяк, Д.Є. Забзалюк, П.М. Лепісевич та ін.; за заг. ред. Д.Є. Забзалюка, Р.Б. Тополевського. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 320 с.

2. Дотримання прав в діяльності органів Національної поліції: Навчальний посібник О.В. Ковальова, А.І. Берендєєва, А.Г. Пишна, В.Ю. Томіна Одеса, 2020. 180 с.

3. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності: навч. посібник. –2-е вид. перероб. і доп. / Кол. авт.; за ред. д.ю.н., доц. В.О. Боняк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2018. 260 с.

4. Захист та дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів: Навчальний посібник М.В. Корнієнко, А.І. Берендєєва, В.Ю. Томіна Одеса, 2021. 141 с.